

Mi a tétje a marxizmusnak József Attila gondolkodástörténetében?

Előadásom témájául József Attila életművének egy olyan fejezetét választottam, amely már önmagában alkalmas arra, hogy a válság jelenségét mint olyat szemléltesse, még hozzá több értelemben is. Mint ismeretes, József Attila pályája során számos gondolatrendszerrel megismerkedett, amelyek természetesen nemcsak költészetén, hanem értekező prózáján is meghatározó nyomot hagytak. Az egyik legfontosabb ezek közül a marxista filozófia volt, amely talán az első igazán nagy világnézeti fordulatot hozta József Attila világlátásában. A költő éppen a nagy gazdasági világválság éveiben igyekezett elsajátítani a marxi filozófia gondolkodásmódját, remélve, hogy segítségével adekvát válaszokat tud majd adni a kor problémáira – idővel azonban szükségét érezte, hogy ehhez a tanhoz is kritikusan viszonyuljon, és továbbfejlessze a pszichoanalízis eredményeinek segítségével (véltetően Wilhelm Reich nyomán). Egyfelől ez a folyamat jól illusztrálja azt a hatást, amit a válság gyakorol az értelmiségi ember gondolkodására, másfelől – véleményem szerint – József Attila fölvetései a jelenkori válsághelyzetben is éppúgy aktuálisak, mint egykoron voltak.

Költőként, értekezőként már régóta foglalkoztatta a társadalmi egyenlőtlenség, a széles néprétegek sorsa, de ezt sokáig elsősorban kulturális küzdelemként problematizálta, és a nemzet fogalma mentén igyekezett tisztázni; [*Tisztelt Szerkesztőség!...*] kezdetű töredékében azonban már a nemzeti és a szocialista elv összebékítésére tett kísérletet. Bár munkásságában már viszonylag korán megjelentek a marxizmus ismeretének jelei, eleinte még csak másodlagos forrásokból – ismeretterjesztő füzetekből, broszúrákból – tanulhatta. Ez még *Irodalom és szocializmus* című előadásában is érződik, ami pedig az első olyan tanulmánya volt, amelyben gondolati teljesítményeinek a marxizmus keretei között való rendszerezésére jelentett be igényt – 1930 őszétől a költő már az illegális kommunista párt tagja, amelynek megbízásából rendszeresen tartott szemináriumi előadásokat is. Azonban itt is inkább a társadalmi összeütközések korábbi, kultúraközpontú felfogásáról volt szó, egy idealista alapokon álló művészetbölcselet marxista továbbfejlesztése révén. Az *Irodalom és szocializmusban* bejelentett szándékot 1932-es tanulmányában, az *Egyéniség és valóságban* – amely írás igencsak megbotránkoztatta a kommunista köröket már-már érthetetlen gondolatfűzése révén, és hozzájárult József Attila és a párt későbbi szakításához – bizonyos tekintetben már valóra váltotta, amennyiben itt már nemcsak a jelszavak szintjén, de tematikáját illetően is erőteljesen marxista irányba mozdult el: a korábban domináns

költészetelmélet felől a termelés folyamata és az egyén ebben elfoglalt helye mint elsődleges kérdés felé. József Attila ezzel a gondolkodói (és költői) fordulatával egyben azt az álláspontot is magáévá tette, amely a válság bekövetkeztében a közeli világforradalom előszelét látta. Utóbb említett tanulmányában azonban egyúttal már az a tudományág is érezte hatását, ami aztán részben hozzájárult a marxista elmélethez, részben pedig megkérdőjelezte azt: ez pedig a pszichoanalízis volt. Bár a költő eleinte élesen pszichologizmus-ellenes volt, a pszichológia mint tudomány egyes eredményeit már korábban is fölhasználta (pl. pl. Wilhelm Wundt *Bevezetés a pszichológiába* című művét). A pszichoanalízis azonban egy ideig még nem vált a költő gondolkodásának olyannyira meghatározó elemévé, mint a marxizmus. Számos cikkében, kritikájában ez utóbbit tekintette mércének (pl. *Mécs László költészete, Ahogy azt a nagy Móricz elképzei, Kosztolányi Dezső*), illetve bölcséleti tárgyú írásaiban is ennek szellemében gondolkodott (*A szocializmus bölcselete*), korábbi korszakaiban oly gyakori művészeti tárgyú fejtegetéseit pedig művészetszociológiai problémákra cserélte (*Munkánélküli írók táppénze, [A művek alkotóinak és kiadóinak...], A művészet kérdése és a proletárság*) – bár nem adta fel teljesen azt a korábbi igényét sem, hogy a szocializmus problémakörét nemzeti szempontokkal egyeztesse (*A nemzeti szocializmus*).

Csakhogy a fasizmus előretörésével, Hitler hatalomra jutásával egyrészt a szocializmus nemzetivé tétele üres jelszónak bizonyult, másrészt nyilvánvalóvá vált, hogy a kommunista mozgalom forradalomváró perspektívája teljesen alaptalan. József Attila is egyre inkább érezte, hogy a marxizmus önmagában elégtelen magyarázat az egyre sokasodó és erősödő válságjelenségekre; csalódottságához természetesen az is hozzájárult, hogy a kommunista párt végül kizárta őt soraiból. Ennek szellemében cikkeiben, jegyzeteiben, költeményeiben mind többször alkalmazta a pszichoanalízis fogalomtárát a marxista világmagyarázat kiegészítése gyanánt (pl. *Ázsia lelke*), sőt, bizonyos tekintetben pszichoanalitikus kritika tárgyává is tette a marxi tanokat *Hegel-Marx-Freud* című tanulmányában: az ember biológiai létének hiányos felfogásában, a tudattalan hatalmának mellőzésében látván e tanok hiányosságát. József Attila azonban ezzel a lépésével nem fordult el Marx elméletétől; sokkal inkább megerősíteni szándékozott egy alapvetően helyesként elfogadott *humanista* elméletet – éppen humanista alapjainak gazdagabbá, adekvátabbá tétele révén.